

KLUB
ŚWIADOMEJ
MŁODZIEŻY

Część II.

MODEL DZIAŁANIA *Klubu Świadomej Młodzieży*

KLUB
ŚWIADOMEJ
MŁODZIEŻY

Łódź 2021 - 2022 r.

SPIS TREŚCI cz. II.

Część I. - Instrukcja budowania *Klubu Świadomej Młodzieży* (KŚM)

Część I.I - Załączniki do Instrukcji budowania *Klubu Świadomej Młodzieży* (KŚM)

Część II. - Model działania *Klubu Świadomej Młodzieży* (KŚM)

1. Zasady tworzenia *Klubu Świadomej Młodzieży* (KŚM)
  - a) Wytyczne do metod rekrutacyjnych (patrz: *Część I - Instrukcja budowania KŚM*);
  - b) Struktura spotkań i rodzaje działań;
  - c) Kompetencje kadry.
2. Misja i wizja
  - a) Charakterystyka grupy docelowej;
  - b) Odpowiedź na potrzeby;
  - c) Innowacyjność;
  - d) Prognozowana zmiana.
3. Założenia, charakter i modele zajęć wraz z opisami
  - a) Integracja w grupie;
  - b) Widzenie siebie w integracji i komunikacja;
  - c) Kompetencje kluczowe;
  - d) Metodyka pracy;
  - e) Wskazania edukacyjne.
4. Wskazania dla kadry
  - a) Moderator KŚM;
  - b) Trener/ specjalista;
  - c) Wolontariusz.
5. Wytyczne i zalecenia organizacyjne, techniczne i inne przykłady algorytmów działań okołoprojektowych
  - a) Warunki sensoryczne;
  - b) Zalecenia sanitarne;
  - c) Ogólne wskazania techniczne i graficzne;
6. Materiały i źródła rozszerzające wiedzę, dla kadry/ opiekunów. Odnośniki do materiałów dydaktycznych dla uczestników.
  - a) Rekomendacje. Bibliografia.

Część II.I - Załącznik do Modelu działania *Klubu Świadomej Młodzieży* (KŚM) - Opisy warsztatów, wnioski trenerskie, podsumowanie cyklu w kontekście praktyk zwiększających dostępność.

1. Raporty ze spotkań nr I-X wraz z częścią opisową/ wnioskami;

Część III. - Podsumowanie dostępności w działaniach KŚM Łódź

1. Podsumowanie merytoryczne po pełnym cyklu spotkań
  - a) Ankiety ewaluacyjne - przegląd;
2. Praktyki zwiększające dostępność
  - a) Spostrzeżenia młodzieży i inne wskazania;
  - b) Wnioski.

Część IV. Podsumowanie dostępności w działaniach KŚM Włocławek

1. Podsumowanie merytoryczne po pełnym cyklu spotkań
  - a) Ankiety ewaluacyjne - przegląd;
2. Praktyki zwiększające dostępność
  - a) Spostrzeżenia młodzieży i inne wskazania (w oparciu o raporty ze spotkań I-X)
  - b) Wnioski.

Część IV.I - Załącznik do Modelu działania *Klubu Świadomej Młodzieży* (KŚM) - Opisy warsztatów, wnioski trenerskie, podsumowanie cyklu w kontekście praktyk zwiększających dostępność.

1. Raporty ze spotkań nr I-X wraz z częścią opisową/ wnioskami;

Część V. Raport podsumowujący testowanie działań KŚM

1. Podsumowanie merytoryczne po pełnym cyklu spotkań
  - a) Wybrane konspekty z prezentacji;
  - b) Materiały graficzne;
2. Postulaty końcowe młodzieży do praktyk zwiększających dostępność;
3. Wskazania kosztowe;

Klub Świadomej Młodzieży

Model funkcjonowania

1. Zasady tworzenia Klubu Świadomej Młodzieży (KŚM)

a) Wytyczne do metod rekrutacyjnych (patrz: Część I. Instrukcja budowania KŚM)

Rozwiązanie kierowane jest do osób z całościowymi zaburzeniami rozwoju, w tym spektrum autyzmu i/ lub z niepełnosprawnościami „sprzężonymi” (współwystępującymi).

W przypadku osób w spektrum z niepełnosprawnościami współwystępującymi, mogą być to zarówno osoby z niepełnosprawnością intelektualną w różnym stopniu, ADHD, zaburzenia lękowe, padaczka.

W poszczególnych spotkaniach powinna brać udział stała grupa maksymalnie 15 osób w *spektrum autyzmu* (w razie konieczności z asystującymi opiekunami) na różnych poziomach funkcjonowania i niepełnosprawności, w wieku od 12 roku życia do 40 rż.¹

Twórcy idei KŚM na etapie rekrutacji nie mogą narzucać kryteriów rekrutacji odnośnie natężenia i rodzajów niepełnosprawności współwystępujących.

b) Struktura spotkań i rodzaje działań (modele warsztatów i spotkań, aktywności)

Zgodnie z założeniami modelu KŚM w każdym mieście/ edycji powinno odbyć się 10 (dziesięć) tematycznych spotkań (z opcjonalną możliwością uczestnictwa zdalnego w spotkaniach stacjonarnych) przygotowujących samorzeczników do samostanowienia. Spotkania wewnętrzne - każde po 4. godziny zegarowe treści merytorycznych, w tym 1. godzinę na przerwy (godzina dzielona na przerwy według zapotrzebowania grupy) i samoregulacje osób autystycznych. Każde stacjonarne spotkanie poprowadzone było przez wykwalifikowanych trenerów/ ekspertów. Po każdym spotkaniu powstaje podsumowanie merytoryczne².

Wskazane jest wynajęcie sali specjalistycznej, dedykowanej osobom w spektrum autyzmu, zapewniającej sensoryczne dostosowanie do szczególnych potrzeb tejże grupy (kolorystyka, zaciemnienie, przedmioty tonujące, dodatkowe pomieszczenia wyciszające) wraz ze wsparciem asystenckim.

W każdym ze spotkań bierze udział +- 15 osób w spektrum autyzmu. Finalnym produktem powinno być opracowanie wniosków dotyczących praktyk zwiększających dostępność dla osób w spektrum autyzmu w przestrzeni publicznej.

¹Górny wiek uczestników jest ustanowiony aż do wieku dorosłości, ze względu na różne poziomy funkcjonowania osobniczego, na niepełnosprawności współwystępujących oraz występujące nierzadko problemy w aspekcie integracji mentalnej (osobowościowej) osób autystycznych. Niestety nie jest to właściwe rozwiązanie ze względów rozwojowych. Grupy powinny być jednorodne pod względem wieku uczestników (!)

² Patrz: załącznik do niniejszego opracowania.

Cykl spotkań wstępnych:

I. Spotkanie informacyjne/ zapoznawcze/ integrująco-orientujące.

Pasje. Rozmowy o talentach i zainteresowaniach. Rozpoznanie specyfiki komunikacyjnej, charakteru myślenia i postrzegania każdego uczestnika - baza do zaprojektowania dostosowanych form werbalizacji kolejnych spotkań. Diagnoza mocnych i słabych stron. Uwspólnianie pola uwagi w obszarze pasji. Przepracowanie działania: *Mocne strony wzmacniać, słabe chronić.*

Prowadzenie: kadra obsługi KŚM + trener/ terapeuta.

II. Spotkanie celowane na problem zewnętrzny/ postulaty.

Samostanowienie od podstaw. Postulaty na dobre, bezpieczne życie. Grupa pracuje wspólnie na bazie własnego studium przypadku, opracowując listę ważnych spraw z ich punktu widzenia dla regionu, w kontekście potrzeb osób w spektrum autyzmu. Zebrane postulaty będą przekazane przedstawicielom władz podczas spotkań zewnętrznych. Stanowić będą podstawę do dyskusji o tym, czego potrzebują osoby w *spektrum autyzmu*, aby żyło im się łatwiej i bezpieczniej.

Prowadzenie: kadra obsługi KŚM + trener.

Cykl spotkań aktywizująco-motywujących/ wewnętrznych:

III. Spotkanie w zakresie autoprezentacji połączone z sesją fotograficzną z profesjonalistą.

Jestem mocny SOBĄ. Warsztat autoprezentacji z sesją fotograficzną. Praca nad przełamaniem własnych barier, praca na mocnych stronach, wzmocnienie obrazem samoświadomości ciała.

Prowadzenie: kadra obsługi KŚM + artysta grafik/ fotografik + moderator.

IV. Spotkanie z dorosłymi samorzecznikami / specjalistami.

Spotkanie z samorzecznikiem w spektrum. Prezentacja historii osoby, która pomimo wyzwań życiowych wynikających z diagnozy przedmiotowej, podejmuje liczne działania na rzecz poprawy jakości życia osób w *spektrum autyzmu*. Prezentacja drogi przez życie, wskazanie zagrożeń i metod ich unikania. Zbudowanie motywacji do działania na zasadzie konkretnych przykładów. Nauka samostanowienia na miarę możliwości osobowych. Studium przypadku - prezentacja audiowizualna. Warsztaty z charakterów i stylów myślenia osób autystycznych według hipotezy *Temple Grandin*.

Prowadzenie: kadra obsługi KŚM + dwoje trenerów/ samorzeczników (w tym: moderator).

V. Spotkanie dotyczące konstruowania modeli praktycznego wykorzystania pasji/ hobby, spotkania z działaczami lokalnymi, społecznikami.

Spotkanie ze znaną osobą z życia publicznego. Budowanie motywacji do aktywnych postaw obywatelskich poprzez zaprezentowanie drogi do sukcesu pomimo wyzwań życiowych, wynikających z diagnozy przedmiotowej. Przykłady. Studium przypadku, wzmocnienie obrazem. Prezentacja audiowizualna.

Prowadzenie: kadra obsługi KŚM + VIP (psycholog/ terapeuta, działacz/ samorzecznik, naukowiec, dziennikarz) + trener/ moderator.

Cykl spotkań wyjazdowych/ zewnętrznych:

VI. Spotkanie w muzeum.

Przykład: Spotkanie w Muzeum sztuki nowoczesnej

Prowadzenie: obsługa KŚM + trener oraz moderator/ obserwator.

VII. Spotkanie w kinie, teatrze, innym obiekcie kultury.

Przykład: Spotkanie w Filharmonii

Prowadzenie: obsługa KŚM + trener oraz moderator/ obserwator.

VIII. Spotkanie w centrum handlowym, obiekcie rozrywkowym, itp.

Przykład: Spotkanie w Centrum Nauki i Techniki z przedstawicielem/ -ami kadry

Prowadzenie: obsługa KŚM + trener oraz moderator/ obserwator.

IX. Spotkanie z decydentem, z przedstawicielem władz gminy/ miasta.

Przykład: Spotkanie z Prezydentem miasta/ Burmistrzem

Prowadzenie: obsługa KŚM + trener oraz moderator/ obserwator.

X. Spotkanie z rzecznikiem osób z niepełnosprawnościami w danym mieście/ gminie.

Przykład: Spotkanie z Rzecznikiem Osób z Niepełnosprawnościami danego regionu

Prowadzenie: obsługa KŚM + trener oraz moderator/ obserwator.

UWAGI: Spotkania oparte o indywidualnie skonstruowane scenariusze. Każdy nowy warsztat/ spotkanie wymaga adekwatnego projektu jedynie w oparciu o wzorzec i zasady z edycji testowej (w konsultacji ze środowiskiem samorzeczniczym).

Opracowywanie **Praktyk zwiększających dostępność dla osób w spektrum autyzmu** wraz z instrukcją wypracowywania tego typu praktyk w innych miejscach w Polsce, to zbierane i wciąż „żywe” opracowania/ wskazania/ dyskusje, na podstawie podsumowań merytorycznych powstałych po każdym spotkaniu modelowym. Stanowią one wytyczne niezbędne do procesu inkluzji społecznej osób w **spektrum autyzmu** w danej społeczności. Pierwsze spotkania już przyniosły ogromną dawkę spostrzeżeń na temat zarówno zalet, ale i braków edukacyjnych u personelu i pracowników obiektów użyteczności publicznej³.

Opracowywanie **Praktyk zwiększających dostępność dla osób w spektrum autyzmu** w swoim założeniu staje się z miesiąca na miesiąc - coraz bardziej klarownym zbiorem konkretnych zaleceń powstałych w efekcie testowania wizji KŚM wraz z grupą odbiorców/ uczestników i instruktorów/ trenerów. Wypracowywane, dzięki pracy z dedykowaną grupą, praktyki posłużą docelowo do dostosowywania i modelowania ich adekwatnie do potrzeb regionalnych w kolejnych miastach/ miejscowościach/ wsiach Polski (zarówno, jako konkretne zalecenia możliwe do zastosowania w innych kontekstach, jak również **jako inspiracje dla kolejnych społeczności**). Produkt powinien zawierać instrukcje/ wnioski ze spotkań czy uwagi, w jaki sposób wypracowywać analogiczne praktyki w kolejnych społecznościach lokalnych. Wskazówki te winny być powielane, ale i omawiane i adaptowane w każdym nowym mieście/ miejscowości/ wsi, w którym działalność podejmie **Klub Świadomej Młodzieży**.

Należy bezwzględnie dbać, by opracowywane i powielane modele działania KŚM były **zgodne ze standardami dostępności**, określonymi w zał. nr 2 do Wytycznych Ministra Inwestycji i Rozwoju w zakresie realizacji zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami oraz zasady równości szans kobiet i mężczyzn w ramach funduszy unijnych na lata 2014-2020, w szczególności z wytycznymi zawartymi w podrozdziałach IV.3, IV.4, VI.3. standardów⁴.

c) Kompetencje kadry (patrz: Część I. Instrukcja budowania KŚM)

Kadra ekspercka z min. 2-letnim udokumentowanym stażem bezpośredniej pracy/ wolontariatu/ działań z osobami w spektrum autyzmu w systemie wsparcia bezpośredniego, edukacyjnego, terapeutycznego, psychologicznego (pożądani eksperci w spektrum autyzmu).

(...) Wszyscy doświadczeni w pracy z osobami w spektrum autyzmu lub/ oraz czynni samorzecznicy/ działacze społeczni. Wymagane zdolności trenerskie, kompetencje miękkie, doskonała znajomość charakterystyki obszaru spektrum autyzmu, otwartość na relacje, **brak osadzenia w dyrektywnych**

³ Patrz: Załącznik do niniejszego opracowania

⁴ Kluczowym w każdej edycji będzie dodatkowa uwaga na budowanie nowych lud dostosowywanie obecnych standardów dostępności dla osób autystycznych (np. sfinansowanie obsługi technicznej spotkania w formie hybrydowej przez chętne i wykwalifikowane osoby autystyczne, stała współpraca ze środowiskiem osób autystycznych/ specjalistów np. z doświadczonymi samorzecznikami oraz gotowość na sfinansowanie podróży z innego miasta na dany warsztat/ spotkanie wraz z osobą towarzyszącą, itp.).

metodach „terapii”, wzorowa opinia środowiska. Liczba uczestniczących w danych spotkaniach lub obradach ekspertów będzie uzależniona od potrzeb koniecznych do wymodelowania danego obszaru.

2. Misja i wizja

a) Charakterystyka grupy docelowej

Jednym z podstawowych objawów spektrum autyzmu, wynikającym z założeń klasyfikacyjnych, jest tzw. deprywacja społeczna, w której występuje nasilenie niektórych właściwości/ cech rozwojowych, aż do funkcji *deficytu* (!) w obszarach: komunikacji werbalnej i niewerbalnej wykorzystywanej w interakcjach społecznych, wzajemności społecznej, nieumiejętności rozwijania i utrzymywania relacji.

Cechy grupy związane z dostępnością do usług/ produktów:

- Odmienność właściwości sensoryczna OUN (ośrodkowego układu nerwowego) (nadwrażliwość, niedowrażliwość, odmienne czucie powierzchniowe, głębokie, itd.);
- Wąskie, często wysoko wyspecjalizowane zainteresowania/ pasje (jako atut jednak niezrozumiały przez otoczenie);
- Wysoko rozwinięte funkcje poznawcze (co nie wyklucza istnienia ewentualnej, często umownej, niepełnosprawności intelektualnej);
- Niezrozumienie ze strony otoczenia, m. in. w dostrzeganiu tzw. mocnych stron (pogłębiający się kryzys i zaburzenia zdrowia psychicznego);
- Problemy w szeroko pojętej komunikacji - werbalnej i pozawerbalnej (często to problemy odbiorcy - brak świadomości alternatywnych form komunikacji!);
- Często obrazowy/ wizualny charakter myślenia/ postrzegania świata, a zarazem przyswajania wiedzy (wykorzystywanie projekcji multimedialnych, jako formy komunikacji alternatywnej);
- Często brak umiejętności autoprezentacji, swobodnego dokonywania wyborów, dążenia do realizacji swoich celów, rezyliencji, etc.
- Współistniejące niepełnosprawności i skumulowane bariery dostępności (np. ruch, słuch, wzrok, itd.)

Kluczowe potrzeby rozwojowe:

- Komfort sensoryczny, dostosowanie dla osób z niepełnosprawnością niewidoczną w przestrzeni społecznej i edukacyjnej (przyjaznej sensorycznie),
- Poczucie akceptacji różnorodności i pasji,
- Metody sprawnej i adekwatnej dla osoby autystycznej komunikacji, we wszystkich przestrzeniach społecznych, edukacyjnych, prawnych, socjalno-bytowych,
- Możliwość bezpiecznego i swobodnego wyrażania swojej opinii, dokonywania wyborów, decydowania (samostanowienia); podkreślanie wagi autonomii,
- Szacunek i akceptacja społeczna dla odmienności rozwojowej.

Osoby w *spektrum autyzmu* szczególnie narażone są na **wykluczenie społeczne i przemoc systemową, zarówno w przestrzeni edukacyjnej, jak i socjalno-bytowej**. Młodzież autystyczna jest często ofiarą działań dyskryminujących ze względu na specyfikę niepełnosprawności - powodem jest brak realizacji dostosowań, indywidualizacji w procesie kształcenia oraz oddziaływań terapeutycznych uszytych na miarę. Błędnie określana jako „młodzież trudna, niegrzeczna” - ma znacznie ograniczony dostęp do edukacji włączającej i możliwości uczestniczenia w życiu społecznym. W placówkach edukacyjnych, a także terapeutycznych często doświadcza przemocy. Osoby w *spektrum autyzmu* mają zaniżone poczucie własnej wartości. Wieloletnie oddziaływania terapeutyczne mające na celu uzupełnienie obszarów deficytowych, pomijają mocne strony osób autystycznych. Są nimi często pasje, które postrzegane są jako fiksacje.

Celem projektowanych działań **dla osób autystycznych komunikujących się werbalnie i niewerbalnie**, jest odpowiedź na **potrzebę ponownego zidentyfikowania potrzeb**. Ponownego, bo **z udziałem samych zainteresowanych**, we współpracy relacyjnej ze specjalistami i dorosłymi samorzecznikami.

b) Odpowiedź na potrzeby

Najczęstszym źródłem problemu jest podejście czysto terapeutyczne do osób w *spektrum autyzmu*. Konsekwencją takich działań są *traumy* osób autystycznych oraz ich nieprzygotowanie do życia społecznego. Często nie mają świadomości, że mogą w pełni uczestniczyć w życiu społecznym, że mogą korzystać z licznych praw oraz przywilejów. Nie potrafią rozpoznawać swoich podstawowych potrzeb, nie potrafią zwerbalizować, co lubią, co jest dla nich ważne. Karanie za pasje, nagminne zwalczanie talentów, powoduje, że często znikają z życia społecznego. Podstawowe dobra i usługi są dla nich niedostępne.

Sytuacja osób z niepełnosprawnością, w szczególności z problemami z funkcjonowaniem społecznym i komunikacyjnym, jest istotnym elementem kształtowania jakości życia i długofalowych umiejętności związanych ze samostanowieniem. Kluby ŚM nie będące „przymusowymi” oddziaływaniami terapeutycznymi, są nieomalże idealnym rozwiązaniem dla **relacyjnego modelu**

koegzystencji. Prowadzone działania wspomagające mają na celu wspomaganie rozwoju funkcji społecznych, wprowadzenie aktywności zmierzających do wchodzenia w interakcje, kształtowanie umiejętności nawiązywania, podtrzymywania kontaktu oraz tworzenia optymalnych sposobów radzenia sobie w zróżnicowanych sytuacjach społecznych. **Model działania/ funkcjonowania oparty jest więc na WZAJEMNYM, nie jednostronnym zrozumieniu.**

Rozwiązania proponowane w ramach działań *Klubu Świadomej Młodzieży* zapobiegają wykluczaniu społecznemu osób w spektrum oraz umożliwiają im pracę nad swoim potencjałem w oparciu o mocne strony. Pierwszy w Polsce Klub (Łódź) zrzesza już coraz więcej różnorodnych młodych ludzi (głównie osób z niepełnosprawnościami), działających i chcących działać na rzecz spraw ważnych dla siebie i środowiska obywatelskiego.

Celem młodych samorzeczników (ang. *Self-Advocacy*) jest ciągle wypracowywanie strategii zastosowania oraz wdrażania praktyk zwiększających dostępność dla osób autystycznych w swojej społeczności lokalnej oraz podnoszenie świadomości o różnorodności (w tym *spektrum autyzmu*), przy wykorzystaniu własnego potencjału.

Jak podkreślamy i przypominamy na każdym etapie prac przy projekcie KŚM - **nie istnieją wciąż ustawowe, odrębne dla *spektrum autyzmu* - standardy dostępności**, lecz TYLKO dla niepełnosprawności intelektualnej oraz dla osób z problemami zdrowia psychicznego. Standardy dostępności dla osób w *spektrum autyzmu* (m.in. dotyczące barier sensorycznych) są wciąż dopracowywane, głównie dzięki opracowaniom m.in. *Fundacji Autism Team, Institutum Investigationis Scovorodianum* i innych środowisk współpracujących.

c) Innowacyjność

Innowacyjność i oryginalność zaprojektowanych działań to **budowanie w świadomości jednostki wagi i istoty samostanowienia osób autystycznych**, przez m.in. włączanie struktur społecznych w działania na rzecz opracowania dostępności i wzajemne obszary życia. Dotychczasowe działania kierowane do młodych nie opierają się na wzajemności, lecz na narzucaniu modelu podporządkowania. Model KŚM jest nowatorskim do dzisiejszej mentalności kulturowej wielu Polaków, gdyż propaguje globalny trend cywilizacyjny, dążący do promowania „neuroróżnorodności”, a więc i otwartości na unikalność jednostki ludzkiej.

Samorzecznicy oprócz nauki wyrażania własnego zdania, dokonywania wyborów, wyrabiania rezyliencji przekazują otoczeniu (według starszej siatki pojęciowej, uznawanemu za „normatywne”) wiedzę, jak powinno wyglądać **szeroko rozumiane dostosowanie i dostępność**. *Novum* stanowi również nauka wagi wykorzystywania wyjątkowej neuroplastyczności mózgow, a więc i umysłów osób autystycznych, do skorzystania z marginalizowanego dotąd znaczenia tzw. „wąskich zainteresowań” na realne i **praktyczne zdolności zawodowe**.

d) Prognozowana zmiana

Klub Świadomej Młodzieży to świadome i wzajemne działania, mające zapobiec m.in. deprywacji potrzeb. KŚM ma na celu jednoczenie różnorodnych młodych ludzi w *spektrum autyzmu*, by działali na rzecz spraw ważnych dla siebie i środowiska obywatelskiego.

Celem młodych samorzeczników (ang. *Self-Advocacy*) jest i powinno być - wypracowywanie praktyk zwiększających dostępność dla osób w *spektrum autyzmu* w swojej społeczności lokalnej oraz podnoszenie świadomości o różnorodności (w tym *spektrum autyzmu*), przy wykorzystaniu swoich „mocnych stron”.

Produktem końcowym (lecz nie ostatecznym) każdego etapu powinien być więc rozszerzony *Model działania Klubu Świadomej Młodzieży*, który wypracuje (pozostając „żywym” dokumentem) **nowe praktyki zwiększające dostępność dla osób w *spektrum autyzmu***, bo to właśnie **samorzecznictwo** oraz aktywny udział młodych osób w *spektrum* w przestrzeni społecznej jest istotą całego projektu. Kluby powinny powstawać w miastach/ miejscowościach/ wsiach - lokalnie, zrzeszając młodzież z regionu, by tworzyć społeczność działającą na rzecz poprawy jakości życia osób w *spektrum* i ich rodzin.

Rezultatem obecnej edycji zainicjowanego *Klubu Świadomej Młodzieży* staje się już ponad 15 osób w *spektrum autyzmu* przygotowanych do samostanowienia na miarę swoich możliwości⁵, świadomych istoty samostanowienia, własnych mocnych stron, z umiejętnością i gotowością do autoprezentacji, werbalizacji własnych poglądów, zmotywowanych do działania na rzecz siebie i własnego środowiska, znających lokalne środowisko decydentów w **obszarze wsparcia OZN**.

3. Założenia, charakter zaprojektowanych zajęć

Stworzony przez grono ekspertów ściśle związanych ze środowiskiem *spektrum autyzmu* program zawiera treści i założenia interdyscyplinarne, oparte na myśleniu holistycznym, które całościowo uwzględnia **wielopoziomowy odbiór rzeczywistości**.

To właśnie **interdyscyplinarność** przyczynia się do stworzenia spójnego obrazu poznawanych treści, a przenikanie się elementów należących do wielu przedmiotów bądź dyscyplin naukowych pozwala ujmować rzeczywistość jako całość, jednocześnie wykorzystując różne możliwości percepcji. Oparta na porównywaniu i rozszerzaniu wybranej tematyki z różnych dziedzin życia i nauki, ułatwia pokonywanie trudności.

a) Integracja w grupie

Grupa rówieśnicza daje wielu młodym ludziom możliwość odniesienia sukcesów, zapewnia poczucie bezpieczeństwa i satysfakcji, sprzyja tworzeniu się pozytywnej samooceny i pozytywnych postaw w stosunku do innych ludzi. Są jednak jednostki wśród dzieci, dla których przebywanie wśród kolegów

⁵ Patrz: Część II.1 - Załącznik do Modelu działania KŚM.

z klasy jest źródłem nieprzyjemnych doznań, niepewności, przekonania o swojej mniejszej wartości, co w efekcie prowadzi do kształtowania się wrogiego stosunku do siebie i otoczenia.

Klasa szkolna jest **grupą wtórną, utworzoną w sposób formalny** dla celów głównie dydaktycznych. Jednakże, gdy przekształca się w **grupę nieformalną**, może mieć kolosalny wpływ na jednostkę. Grupy nieformalne stanowią pewną odmianę grup pierwotnych. Jednostka należy do nich na zasadzie wspólnych zainteresowań, członkowie kontaktują się za sobą dobrowolnie, często i osobiście.

Najważniejszym jest więc, aby *Klub Świadomej Młodzieży* był tego rodzaju grupą; aby dawał szansę każdemu młodemu człowiekowi, tworząc mu warunki ukazujące wartości, rozwoju i samorealizacji. Wszystko to stwarza **możliwość zaspokojenia potrzeby** nowych doświadczeń, samourzeczywistnienia i własnego rozwoju jako jednostki niepowtarzalnej. To niezmiernie ważne w procesie integracji ze sobą samym, jak i z najbliższym otoczeniem.

b) Widzenie siebie w integracji i komunikacja

Kształtowanie się obrazu samego siebie odbywa się przede wszystkim pod wpływem otoczenia społecznego i określonych doświadczeń życiowych. Obraz samego siebie nie jest obrazem stałym, zmienia się wraz z rozwojem dziecka pod wpływem różnych czynników.

Analizując **funkcje wychowania w rozwoju osobowości uwzględnimy dwie kwestie**: rolę oddziaływań wychowawczych w kształtowaniu się tego aspektu sieci poznawczej, który wraz z wiekiem doprowadza do coraz głębszej samowiedzy i poznania przez człowieka samego siebie, właściwości te łączą się z rozwojem struktury „ja”, która zapewnia jednostce poczucie tożsamości mimo zmian dokonujących się w niej w ciągu całego życia.

Drugą, niezmiernie istotną kwestią, którą wzmacniamy projektując z młodzieżą specyfikę zajęć KŚM, to relacja: ja - świat, łącząca się z zajmowaniem przez człowieka określonej pozycji w otoczeniu społecznym. Miejsce struktury „ja” w całokształcie osobowości jest o tyle specyficzne, że obejmuje ona zarówno składniki poznawcze - mówi się o obrazie samego siebie, pojęciu własnego „ja”, samowiedzy, samopoznaniu czy samoświadomości, jak też składniki emocjonalne, wartościujące i czynnościowe - mieści się w niej samoocena, samokontrola, poczucie własnej wartości, poczucie tożsamości.

c) Kompetencje kluczowe

Szczególną uważność w budowaniu przyjaznych grup pełni **interdyscyplinarność** wielu dziedzin, którą to określają **kompetencje kluczowe**, sprzyjające odpowiedniemu przygotowaniu do dorosłego życia oraz służące dalszej nauce i życiu zawodowemu. Duże znaczenie w kształtowaniu postaw ma komunikacja (niekoniecznie werbalna!) i współpraca w grupie, udział w projektach, które pomagają

rozwijać u uczniów przedsiębiorczość i kreatywność oraz umożliwiają stosowanie nietypowych rozwiązań podczas wykonywania zadań.

Część kompetencji, na których bazują konspekty zajęć to:

- Kompetencje w zakresie **rozumienia i tworzenia informacji** dotyczą skutecznej komunikacji, wyrażania emocji, przekazywania treści w tworzonych pracach/ działaniach, argumentowaniu wypowiedzi/ przekazu, korzystania ze źródeł.
- Kompetencje w zakresie **wielojęzyczności** odnoszą się do interpretowania pojęć i wytworów jako kontekstów społecznych i kulturowych, w odniesieniu do epok, korelacji międzyprzedmiotowych, porozumiewania się w wielu obszarach.
- Należąca do grupy kompetencji matematycznych oraz kompetencji w zakresie nauk przyrodniczych, **technologii** i inżynierii **kompetencja matematyczna** rozwijana jest podczas działania i opanowania umiejętności, planowania zadań projektowych, organizacji pracy.
- Kompetencje w zakresie **nauk przyrodniczych** dotyczą wpływu położenia geograficznego na rozwój kultury.
- Kompetencje **cyfrowe** odnoszą się do odpowiedzialności w korzystaniu z technologii cyfrowych, bezpieczeństwa, kwestii dotyczących własności intelektualnej.
- Kompetencje **osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się** dotyczą autorefleksji nad własnym zaangażowaniem w proces uczenia się, samokształcenie. Obejmują radzenie sobie w trudnych sytuacjach, pokonywanie barier, a także pracę w grupie, empatię.
- Kompetencje **obywatelskie** kształtowane są podczas poznawania dorobku naukowego i twórczego różnych narodów, a więc i kultur. To także wpływ życia politycznego w określonych epokach na kształtowanie się kultury narodowej, warunki rozwoju, wpływy.
- Kompetencje w zakresie **przedsiębiorczości** uczą kreatywności, wytrwałości oraz kształtują postawę opartą na odpowiedzialności, aby podejmowane działania były przydatne i służyły innym.
- Kompetencje w zakresie **świadomości i ekspresji kulturalnej** przede wszystkim odnoszą się do historii szeroko pojętej sztuki, dotyczą jej odbioru, interpretowania zjawisk.

d) **Metodyka pracy**

Według licznych badań, najlepszy efekt może dać łączenie metod tradycyjnych, takich jak wykład informacyjny, opis, opowiadanie, prelekcja czy pogadanka, jednak na rzecz wzmocnienia **metod aktywizujących**, które rozwijają myślenie twórcze, pozytywnie wpływają na współpracę i komunikację w grupie, organizowanie pracy własnej i innych, pobudzają do rozwijania zainteresowań, ułatwiają przyswajanie wiedzy, przyczyniają się do sukcesu. Ich stosowanie wpływa

na wrażliwość i budowanie postaw, zaangażowanie, na co zwrócona została uwaga w badaniach UNESCO: *Bez zaangażowania emocjonalnego wszelkie działania, idee lub decyzje opierają się wyłącznie na podstawach racjonalnych. Moralne postępowanie, które stanowi fundament postawy obywatelskiej, wymaga zaangażowania emocjonalnego* (Mapa drogowa UNESCO)

Wykorzystanie aktywizujących i innowacyjnych metod pracy z uczestnikiem warsztatu służyć będzie rozwijaniu ich pasji i uzdolnień. Jedną z takich metod jest **nauczanie kooperatywne (uczenie się we współpracy)** polegające na aranżowaniu wspólnej pracy uczniów w małych zespołach, opartej na wzajemnej pomocy podczas wykonywania zadań. Strategia, której istotą jest współpraca uczestników, nosi nazwę **uczenie się we współdziałaniu (collaborative learning)** i jest oparta na czterech filarach:

- 1) Współpracy w procesie rozwiązywania problemów;
- 2) Współodpowiedzialności za realizację zadania;
- 3) Podejmowaniu decyzji we współpracy;
- 4) Pracy współzależnie od innych.

Collaborative learning jest strategią, która w Polsce określana jest jako proces kooperatywnego uczenia się, wymagający dokonania pewnej rekonstrukcji myślowej, umożliwiającej uczestnikom znalezienie rozwiązania, uzyskanie odpowiedzi w procesie swoistej wymiany informacji, związanej z wyobrażeniami tego samego fragmentu rzeczywistości. Metody kooperatywnego uczenia się zakładają wykształcenie się w przyszłości refleksyjnej postawy odbioru rzeczywistości, ale także wykorzystanie dotychczasowych jej ocen. Uczenie się kooperatywne przeprowadzane jest poprzez poszerzoną refleksję osoby uczącej się i dyskusję z pozostałymi uczniami. Trener jest w tym procesie uczestnikiem, doradcą, który wyszukuje i kształtuje aktywne środowisko nauczania. **Styl uczenia się jest otwarty i oparty na sieciowym powiązaniu między uczestnikami interakcji.** Przedstawiona strategia stanowi również odniesienie do współdziałania trenera/ nauczyciela oraz nauczyciela wspierającego, których współpraca opiera się właśnie na *collaborative learning*.

Kształcenie kooperatywne może przyjąć formę **kształcenia wyprzedzającego**, którego istotą jest zaktywizowanie młodzieży przed warsztatem poprzez proces samodzielnego zbierania informacji i odniesień do własnej dotychczasowej wiedzy. Młodzież używa swojej przedwiedzy w formie doświadczeń, przypuszczeń, związków emocjonalno-poznawczych oraz wiedzy potocznej, aby zrozumieć nowy materiał i nadać mu osobistego znaczenia. Tak przygotowany uczestnik zajęć uczestniczy następnie w spotkaniu, przedstawiając swoją skonstruowaną wiedzę, a zadaniem trenera jest inspirowanie go zadaniami do systematyzacji i utrwalenia opanowanych wiadomości.

Design Thinking to kolejna metoda, której wykorzystanie w procesie nauczania-uczenia się sprzyja aktywności uczestników podczas tworzenia innowacyjnych produktów i usług w oparciu o głębokie zrozumienie problemów i potrzeb środowiska. Praca tą metodą przygotowuje klubowiczów do myślenia w kategorii odbiorcy oraz pozwala budować doświadczenia związane z rozwojem osobistym (świadoma osoba) i zawodowym.

Założenia metody *Design Thinking* to koncentracja na drugiej osobie poprzez badanie i zrozumienie jego uświadomionych i nieuświadomionych potrzeb, praca w interdyscyplinarnym zespole, umożliwiającą spojrzenie na problem z wielu perspektyw, eksperymentowanie i częste testowanie założeń poprzez budowanie prototypów zmiany i zbieranie feedbacku od potencjalnych odbiorców. Efektem pracy metodą *Design Thinking* są rozwiązania, które spełniają oczekiwania środowiska i twórcy/ projektanta zmiany, są możliwe do wykonania w aspekcie społecznym oraz mają swoje etyczne uzasadnienie. Ponadto, *Design Thinking* to usystematyzowane podejście do procesu innowacji.

Kluczem w realizacji metody jest zbudowanie zespołu, co w KŚM odzwierciedla **zespół uczestników o różnych zainteresowaniach, pasjach i możliwościach poznawczych**. Ta różnorodność pozwala spojrzeć na problem z różnych perspektyw oraz przygotowuje młodzież do przyszłej pracy w interdyscyplinarnych zespołach. Bo przecież celem pracy zespołu jest wygenerowanie oryginalnego rozwiązania problemów wymagających zintegrowanego podejścia oraz poddanie weryfikacji jego działania na etapie prototypowania.

Warto jeszcze wskazać eksperyment jako metodę poznawania, budowania uzasadnionego teoretycznego opisu jakiejś rzeczywistości.

Eksperyment ma przypisane cztery zasadnicze etapy:

- 1) Gromadzenie informacji i wiedzy na dany temat oraz językowe ujęcie trudności poznawczej czy luki w wiedzy, innymi słowy sformułowanie problemu do rozwiązania;
- 2) Sformułowanie najbardziej prawdopodobnych rozwiązań, czyli hipotez, na podstawie zgromadzonych informacji i wiedzy, które wyznaczają szczegółowy przedmiot i sposób postępowania badawczego;
- 3) Realizacja założeń eksperymentalnych, ze szczególnym udziałem zmiennych;
- 4) Opis wyników, wnioskowanie oraz prezentacja wyników, a także ich interpretacja w kontekście posiadanej wiedzy.

W poznaniu naukowym odpowiedź na jedno pytanie rodzi kolejne pytania. Tak jest również w procesie nauczania-uczenia się: najpierw człowiek gromadzi wiedzę, dotyczącą fragmentu rzeczywistości, a następnie **bada ten fragment eksperymentalnie**.

Wystarczy więc zdać sobie sprawę z faktu, że „odkrywanie” jest naturalnym sposobem poznawania świata przez dzieci i młodzież podczas obserwacji otaczającego świata. **To właśnie wtedy uczestnicy wyciągają wnioski i samodzielnie generalizują swoje doświadczenia życiowe i to zachowuje naturalną ludzką ciekawość.**

e) Wskazania edukacyjne

Do elementów edukacyjnych, które wymagają adaptacji do specyfiki pracy z młodzieżą i dziećmi z KŚM, zalicza się dostosowanie zadań do możliwości klubowicza, sposobu realizacji zadań,

motywowania i oceniania oraz sposobu komunikacji. Wytyczne te są zbieżne ze wskazówkami do pracy z uczniem o *specjalnych potrzebach edukacyjnych* (SPE).

Zalecenia te opierają się m.in. na:

- Adaptacji zadań do indywidualnych możliwości młodego człowieka;
- Doborze zadań zgodnie z możliwościami percepcyjnymi;
- Odwoływaniu się do konkretnego oraz wielozmysłowego poznania;
- Właściwym doborze form i metod pracy;
- Właściwym doborze środków i pomocy dydaktycznych wspomagających poznanie;
- Wykorzystywaniu alternatywnych sposobów komunikacji;
- Formułowanie jasnych i krótkich poleceń;
- Wykonywanie zadań z wykorzystaniem komputera, rzutnika lub innych środków technicznych.

4. Wskazania dla kadry (umiejętności, wskazówki, role)

a) Moderator KŚM

Do zadań moderatora należy m. in. ewaluacja poszczególnych etapów działań, monitorowanie i określanie potrzeby opcjonalnej/ okołoprojektowej komunikacji pomiędzy trenerami/ specjalistami a uczestnikami/ opiekunami, mediacje, dozór i odpowiedzialność za przestrzeń przyjazną dla spektrum autyzmu oraz bezwzględna dbałość o przestrzeganie reguł, kontraktów i scenariuszy spotkań.

Minimalne wymagania wobec roli moderatora/ organizatora KŚM wskazano w rozdziale 1 punkt a) *Instrukcji budowania KŚM*.

b) Trener

Podczas nadzorowania postępów pracy na danym module szczególną uwagę należy zwrócić na wysiłek wkładany w podjęte działania. W ocenie nie należy brać pod uwagę zdolności do danego zadania, jako głównego, podstawowego kryterium. Nie należy też oceniać jedynie efektu końcowego procesu twórczego, a uwzględniać możliwości młodego człowieka, gdyż nie wszyscy uczestnicy będą uzdolnieni w każdym aspekcie. Oprócz wiedzy, umiejętności, kreatywności, w jednakowym stopniu należy docenić aktywne uczestnictwo w zajęciach, umiejętną organizację pracy i gospodarowanie czasem przeznaczonym na wykonanie zadania. Ważną rolę pełni zaangażowanie w działania KŚM, promocję osiągnięć indywidualnych i grupy, udział w przedsięwzięciach KŚM i oczywiście chęć do pracy.

Minimalne wymagania wobec roli trenera/ specjalisty KŚM wskazano w rozdziale 1 punkt c) *Instrukcji budowania KŚM*.

Bezwzględny warunkiem będzie doskonała orientacja ekspertów w obszarze i specyfice funkcjonowania osób w spektrum autyzmu. Wskazana stała obsada specjalistów sprawdzonych podczas testowania pierwszych edycji KŚM lub/ oraz bezwzględny nadzór/ konsultacje z prekursorami (self-adwokaci, doświadczone środowisko osób autystycznych).

c) Wolontariusz

Kompetencje wolontaryjne powinny być zgodne z umiejętnościami innej kadry uczestniczącej w projekcie (pomijając przygotowanie merytoryczne). Kodeks i regulamin wolontariusza winien być ustalony na drodze wcześniejszych doświadczeń organizatora (organizacji, instytucji, stowarzyszenia, itp.) z wolontariuszami.

5. Wytyczne i zalecenia organizacyjne, techniczne (m.in. sanitarne, regulaminowe, graficzne, informatyczne, porządkowe) i inne przykłady algorytmów działań okołoprojektowych

a) Warunki sensoryczne

- Odmierna właściwość sensoryczna OUN (ośrodkowego układu nerwowego) (nadwrażliwość, niedowrażliwość, odmienne czucie powierzchniowe, głębokie, itd.);
- Problemy w szeroko pojętej komunikacji - werbalnej i pozawerbalnej;
- Często obrazowy/ wizualny charakter myślenia/ postrzegania świata, a zarazem przyswajania wiedzy (wykorzystywanie projekcji multimedialnych, jako formy komunikacji alternatywnej);
- Częsty brak umiejętności autoprezentacji, swobodnego dokonywania wyborów, dążenia do realizacji swoich celów, rezyliencji, etc.;
- Możliwe zaburzenia lękowe (w tym *mutyzm wybiórczy*);

W związku ze specyfiką funkcjonowania i rozwoju osób autystycznych, bezwzględne jest dostosowanie warunków lokalowych a także kadrowych oraz ujęcie w harmonogramie zajęć dodatkowych - supervizji i konsultacji z doświadczonymi samorzecznikami/ ekspertami z obszaru *spektrum autyzmu*.

Nie jest dopuszczalnym podczas procesu rekrutacji odrzucenie zgłoszenia osoby ze względu na ewentualną, współistniejącą niepełnosprawność: ruchu, słuchu, wzroku. Należy bezwzględnie brać pod uwagę zapewnienie dostępności dla osób w spektrum z wymienionymi niepełnosprawnościami.

b) Zalecenia sanitarne/ epidemiologiczne

Apelujemy⁶ o racjonalne i odpowiedzialne zachowanie oraz stosowanie się do rekomendacji służb sanitarnych i profesjonalistów medycznych.

W przypadku gorszego samopoczucia, zwłaszcza gorączki i innych objawów grypopodobnych, zachęcamy do powstrzymania się od wychodzenia z domu i spotkań.

Koronawirus jest podatny na rozpuszczalniki lipidów, co oznacza, że dokładne, co najmniej 30 sekundowe mycie rąk wodą ze zwykłym mydłem lub detergentem, jest kluczowe, by ograniczyć rozprzestrzeniania się koronawirusa.

c) Ogólne wskazania techniczne i graficzne (jakościowe i autorskie)

Podczas realizacji spotkań danej edycji KŚM należy stosować się do wytycznych i zasad ochrony środowiska, jak segregacja odpadów, oszczędny druk materiałów, formularzy, publikacji (druk w trybie skali szarości, obustronny!). Pozytywny przykład i dobre praktyki organizatorów to istotny element edukacji i wychowania młodych ludzi w aspekcie społecznym i etycznym.

Znak firmowy *Klubu Świadomej Młodzieży* nie podlega modyfikacjom ani nadużyciom. Dopuszczalne jest stosowanie go z poszanowaniem zasad i misji KŚM oraz estetycznych przesłanek.

Szerzenie idei KŚM winno zawierać informacje o pierwotnej idei i autorstwie prekursorów.

6. Opcjonalne wybrane materiały faktograficzne (poszerzające perspektywę poznawczą) dla kadry i/ lub uczestników/ opiekunów oraz materiały dydaktyczne dla uczestników

Prezentujemy bazę odnośników do materiałów cyfrowych z publikacjami doszkalającymi spełniającymi najwyższe standardy merytoryczne, których listę opracowali eksperci ze Społecznego Ruchu Naukowego: *Institutum Investigationis Scovorodianum*.

Materiały dydaktyczne mogą być dodatkowo stosowane na poszczególnych spotkaniach kolejnych edycji, stymulując samorozwój młodych self-adwokatów, jak i trenerów oraz opiekunów do sukcesywnego poszerzania tejże listy odnośników.

Publikacje książkowe

→ Jackson, Luke: „*Seks, prochy i zespół Aspergera*”; przedmowa Tony Attwood; tłumaczenie Beata Radwan. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, copyright 2018. 222 strony ISBN: 978-83-233-4403-2

→ Fornalik, Izabela: „*Mam autyzm, mam seksualność i co dalej?*”; Łódź 2017, 432 stron. ISBN 978-83-947215-0-3

⁶ Gros działań testujących KŚM przebiegało w czasie pandemii koronawirusa.

- Grandin, Temple: „*Autyzm i problemy natury sensorycznej*”; przekład Juliusz Okuniewski; Gdańsk: Harmonia Universalis - Grupa Wydawnicza Harmonia, 2017. 144 strony. - ISBN 978-83-7744-127-5
- Nason, Bill: „*Porozmawiajmy o autyzmie*”; przekład Aleksandra Haduła; Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, copyright 2017, 446 strony, ISBN 978-83-233-4228-1
- Attwood, Tony: „*Zespół Aspergera. Kompletny przewodnik*.”; przekład Anna Sawicka-Chrapkiewicz; Gdańsk: Harmonia Universalis-Grupa Wydawnicza Harmonia 2013, 455 strony, ISBN 978-83-7744-0308
- Grandin, Temple/ Panek, Richard: „*Mózg autystyczny. Podróż w głąb niezwykłych umysłów*.”; przekład Krzysztof Mazurek; Kraków: Copernicus Center Press 2016, 294 strony, ISBN 978-83-7886-210-9
- Bragdon, Allen/ Gamon David: „*Kiedy mózg pracuje inaczej*”; przekład Liliana Okupniak; Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2003, 102 strony, ISBN 83-89574-07-1
- Attwood, Tony: „*Zespół Aspergera. Wprowadzenie*”; przekład Małgorzata Łamacz; Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 2006, 182 strony, ISBN 978-83-7298-991-8
- Reynolds Lewis, Katherine: „*Dobre wieści o złym zachowaniu*.”; przekład Krzysztof Środa; Warszawa: Wydawnictwo Linia/ Seria: Biała Plama 2018, 286 stron, ISBN 978-83-63000-98-1
- Hejlskov Elven, Bo: „*Nie gryzę, nie biję, nie krzyczę*”; przekład Robert Pucek; Warszawa: Wydawnictwo Linia/ Seria: Biała Plama 2018, 254 strony, ISBN 978-83-63000-15-8
- Elder Robison, John: „*Patrz mi w oczy*”; przekład Jarek Szubrycht; Warszawa: Wydawnictwo Linia/ Seria: Biała Plama 2013, 290 strony, ISBN 978-83-63000-13-4
- Hoopmann, Kathy: „*Wszystkie koty mają zespół Aspergera*”; przekład Warszawa: Wydawnictwo Linia/ Seria: Biała Plama 2012, 80 stron, ISBN 978-83-63000
- Zalewski, Grzegorz: „*Inne, ale nie gorsze*”; Warszawa: Wydawnictwo Linia/ Seria: Biała Plama 2012, 160 strony, ISBN 978-83-63000-363
- Sutton, Carl/ Forrester, Cheryl: „*Mutyzm wybiórczy. Własnymi słowami*”; Redakcja merytoryczna: Agnieszka Warszawa; Warszawa: Wydawnictwo Linia/ Seria: Biała Plama 2019, 276 strony, ISBN 978-83-63000-233
- Baskin R., Nora: „*Zdecydowanie nietypowy*”; przekład Katarzyna Gotlin; Warszawa: Wydawnictwo Linia/ Seria: Biała Plama 2017, 201 stron, ISBN 978-83-63000-462
- Ławicka, Joanna: „*Człowiek w spektrum autyzmu. Podręcznik pedagogiki empatycznej*.” Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża 2019, 194 strony, ISBN 978-83-952596-1-6
- Ławicka, Joanna: „*Nie jestem kosmitą. Mam zespół Aspergera*.” Wrocław: Seven Heros 2016, 136 stron, ISBN 978-83-63692-11-7
- Kossowska, Agnieszka: „*Duże sprawy w małych głowach*.” Opole: Agenda 2016, 216 stron, ISBN 978-83-943660-1-8
- Silberman, Steve: „*Neuroplemiona*.” Białystok: Vivante 2017, 504 strony, ISBN 978-83-65601-48-3
- Szubrycht, Monika: „*Autyzm. Bliski daleki świat*.” Kraków: Wydawnictwo UJ, 222 strony, ISBN 978-83-233-5075-0
- Janiak, Weronika, Jerzy: „*Książka o człowieku w spektrum autyzmu*.” Wydawnictwo Natuli, 200 stron

Czasopisma psychologiczne, poradniki i serie wydawnicze on-line (wybór)

- Fundusze europejskie: Dostępność PLUS, video-poradniki, Agnieszka Warszawa, PSONI
<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-europejskie-bez-barier/dostepnosc-plus/aktualnosci/poradnik-dla-pracownikow-instytucji-publicznych-jak-komunikowac-sie-z-osobami-ze-szczegolnymi-potrzebami/>
- Charaktery: magazyn psychologiczny dla każdego/ redaktor naczelny Bogdan Białek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Czasopismo Psychologiczne = Psychological Journal/ Instytut Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Fundacja Środkowoeuropejskie Centrum Ekonomii Działania Społecznego; redaktor naczelny Augustyn Bańka. Warszawa: Instytut Psychologii UAM
- Niebieska Linia: pismo Ogólnopolskiego Porozumienia Osób, Organizacji i Instytucji Pomagających Ofiarom Przemocy w Rodzinie/ Instytut Psychologii Zdrowia, Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia: na zlec. Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych
- Przegląd Psychologiczny/ red. nac. Stefan Błachowski, Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne
- Psychologia Rozwojowa/ Sekcja Psychologii Rozwojowej Polskiego Towarzystwa Psychologicznego; red. Adam Niemczyński, Maria Kielar-Turska. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWIN, 2000.
- Terapia Specjalna Dzieci i Dorosłych/ redaktor naczelny Aleksandra Pawlińska-Maćkowiak; Poznań: Forum Media Polska
- Szubrycht, Monika: Autyzm: Bliski daleki świat, Interia:
<https://mamdziecko.interia.pl/raporty/raport-autyzm-bliski-daleki-swiat/artykuly>
- Czasopismo Integracja <http://www.integracja.org/>
- Portal o różnych formach niepełnosprawności <http://www.niepelnosprawni.pl/>
- Przejrzyste informacje i poradniki dla kadry nauczycielskiej o spektrum autyzmu
<https://www.metis.pl/autyzm/>
- Poradniki Fundacji Aktywnych FURIA
<http://fundacja-furia.pl/studia-asd/?3d-flip-book=dla-studenta>
- Profesjonalne publikacje i materiały, Fundacja RELACYJNI z Poznania we współpracy z samorzecznikami i innymi specjalistami w spektrum autyzmu
http://wspieranierelacji.pl/projekty_publicacje/
- „Człowiek i relacje”, Czasopismo popularno-naukowe przy Fundacji Relacyjni z Poznania

Materiały audio-video (wybór)

- YouTube, TEDxKids@AcademyInternational, film: „Porozmawiajmy o różnorodności”, Jan Gawroński, Fundacja Autism Team
https://www.youtube.com/watch?v=1matawg1s6c&list=LLq2ZnHj6xLCiicsb_yIGJyw&index=12&t=12s

→ YouTube, „Zapytaj nas o...? Spektrum autyzmu. Stereotypy.” Opracowanie i reżyseria: Agnieszka Warszawa, Michał Handzel, Aleksandra Rumińska

<https://www.youtube.com/watch?v=ED-ZazZa9vU&list=PLx1HGRNfa4IGzEtHTMRrNBDWmiPWmVKsr&index=3>

→ YouTube, film: „Konferencja greckich psychiatrów z ASD” (parodia)

https://www.youtube.com/watch?v=dlwi3z2zhQc&list=LLq2ZnHj6xLCiicsb_yIGJyw&index=14&t=2s

→ YouTube, film: „Świat oczami dzieci w spektrum autyzmu”, Antonina Ławicka, Filip Skóra

https://www.youtube.com/watch?v=7y7v_ePzMCE&feature=youtu.be

→ YouTube, film: Kanał „Filozoficzne czwartki”, seria naukowa „ZA-filozofujemy o...?”, dr Michał T. Handzel, scenariusz i reżyseria: Agnieszka Warszawa

https://www.youtube.com/playlist?list=PLsTp1s_9tTZsSGzjeVmjyUiqH0RcxQPrT

→ YouTube, film: „Autyzm wprowadza zmysty w błąd”

<https://www.youtube.com/watch?v=AuB1lsHPAkW>

→ YouTube, film: „Amazing Things Happen”, Amazing Thing Project

<https://www.youtube.com/watch?v=7JdCY-cdgkl&feature=youtu.be>

→ YouTube, film: „O spektrum autyzmu z dr Michałem T. Handzlem”, przygotowanie: Agnieszka Warszawa

<https://www.youtube.com/watch?v=sM9E5CV4-7I&feature=youtu.be>

→ YouTube, film: „Jak dostosować instytucję i usługi publiczne do potrzeb osób w spektrum autyzmu?”, Fundusze Europejskie we współpracy z PSONI, Agnieszka Warszawa

<https://www.youtube.com/watch?v=xpvnmp0aT-E&feature=youtu.be>

→ YouTube, film: „12 Fast Facts About Autism”, World Autism Awareness Day

<https://www.youtube.com/watch?v=CaRdPYvWt48&feature=youtu.be>

→ YouTube, film: „Autyzm wprowadza zmysty w błąd - Zachowania”

<https://www.youtube.com/watch?v=vzr5VjpHHW4&feature=youtu.be>

→ Fundusze europejskie: Dostępność PLUS, video-poradniki, Agnieszka Warszawa, PSONI

<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-europejskie-bez-barier/dostepnosc-plus/multimedia/>

→ YouTube, film: „Lekcje różnorodności z Fundacją Autism Team”, opracowanie i montaż: Agnieszka Warszawa

https://www.youtube.com/watch?v=s9aP1GDj_k&list=PLsTp1s_9tTZsJls95MMMI0Y_bhRcsRfdF

Podpis przewodniczącego Zespołu _____ *Agnieszka Warszawa* _____